

નવા નવા પદાર્થો જાણવા છે, તો....

- જીવનું અલગ અલગ પ્રકારે સ્વરૂપ જાણવું.
- જીવ-અજીવ વગેરે નવ તત્ત્વોનું જ્ઞાન મેળવવું.
- ધર્માસ્તિકાય વગેરે ષડ્દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણવું.
- દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઓળખ મેળવવી.
- સંસાર અને મોક્ષનું સ્વરૂપ જાણવું.
- ચાર ગતિ અને ૧૪ રાજલોકનું સ્વરૂપ જાણવું.
- આઠ કર્મ અને ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ જાણવું.
- સ્યાદ્વાદ, ૭ નય અને ચાર નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ સમજવું.
- સંખ્યાતું-અસંખ્યાતું - અનંતું પલ્યોપમ - સાગરોપમ-પુદ્ગલ પરાવર્તાદિ કાળનું સ્વરૂપજાણવું.

યોગ અને અધ્યાત્મના ગ્રંથો

યોગ બિન્દુ, યોગદષ્ટિસમુચ્ચય, યોગવિંશિકા, યોગશાસ્ત્ર, યોગશતક, યોગસાર, સમાધિશતક, પરમાત્મપ્રકાશ, સમભાવશતક, ધ્યાનશતક, ધ્યાનસાર, ધ્યાનદીપિકા, ધ્યાનવિચાર, અધ્યાત્મ ઉપનિષદ, અધ્યાત્મબિન્દુ, અધ્યાત્મતરંગિણી, અધ્યાત્મગીતા, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, જ્ઞાનાવર્ણ વગેરે.

કર્મ સાહિત્ય:

તેના મુખ્ય ગ્રંથો કર્મ પ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ, પ્રાચીન પાંચ કર્મ ગ્રંથો, નવીન છ કર્મગ્રંથો, સંસ્કૃત ચાર કર્મગ્રંથો, કર્મસ્તવ વિવરણ વગેરે છે. એના પર ટીકાઓ રચાયેલી છે.

સાહિત્ય ગ્રંથો

સાહિત્યગ્રંથોમાં જૈનોનો ફાળો ઘણો મોટો છે. વ્યાકરણ, કોશ, ઇંદ્રશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, કાવ્ય, નાટક, કથા, પ્રબંધ વગેરે સાહિત્યના બધા વિષયો પર આચાર્યોએ લખ્યું છે. પાણિનીના સંસ્કૃત ભાષાના વ્યાકરણની હરણફાળ કરનાર સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે રચ્યું છે. એના છેલ્લા અધ્યાયમાં પ્રાકૃત, અપભ્રંશ વગેરે ભાષાનાં વ્યાકરણો પણ લખ્યાં છે. શાકટાયનનું વ્યાકરણ તો ઘણા વખતથી પ્રસિદ્ધ છે. પૂજ્યવાદ દેવનંદિનું જૈનેંદ્ર વ્યાકરણ તો ઘણા વખતથી પ્રસિદ્ધ છે. બુદ્ધિસાગરઆચાર્યે બુદ્ધિસાગરવ્યાકરણ, જ્ઞાનવિમળગણિએ શબ્દપ્રતિભેદ વ્યાકરણ, ને શ્રી વિદ્યાનન્દસૂરિએ સિદ્ધસારસ્વત વ્યાકરણ રચ્યું છે. પ્રાકૃત ભાષાનાં બીજા પણ અનેક વ્યાકરણો જૈનાચાર્યોએ જ રચ્યાં છે. તામીલ અને કાનડી ભાષાના મૂળ વ્યાકરણો જૈનાચાર્યોથી જ રચાયા છે. ને ગુજરાતી ભાષા પર તો સેંકડો વર્ષ સુધી એકલા હાથે જૈનોએ જ પ્રભુત્વ ભોગવ્યું છે. કાવ્યની સંખ્યાનો સુમાર નથી. અનેક કાવ્યો ઉપરાંત દ્વિસંધાનકાવ્ય, ત્રિસંધાનકાવ્ય, અને છેક સપ્તસંધાનકાવ્ય એટલે જેના શ્લોકમાંથી સાત સંબંધવાળા અર્થ નીકળે તેને સાતના જુદા જુદા જીવન સમજાય તેવાં પણ રચાયાં છે. એક અષ્ટલક્ષી નામનો ગ્રંથ છે. તેમાં એક શ્લોકના આઠ લાખ અર્થો કર્યા છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ઇંદ્રશાસ્ત્ર તથા અલંકાર પર સ્વતંત્ર ગ્રંથો રચ્યા છે. શ્રી વાગ્ભટે પણ કાવ્યલંકાર નામે અલંકાર પણ સ્વતંત્ર ગ્રંથ રચ્યું છે. શ્રી અમરચંદ્રસૂરિએ કવિશિક્ષાવૃત્તિ, કવિકલ્પલતા, ઇંદો રત્નાવલિ કલા-કલાપ વગેરે ગ્રંથો રચ્યાં છે. શ્રી નમિસાધુએ પ્રખ્યાત કાવ્યલંકાર પર ટીપ્પણ રચ્યું છે. શ્રી નરેન્દ્રપ્રભસૂરિએ અલંકાર મહોદધિ બનાવ્યો છે. શ્રી માણિક્યચંદ્રસૂરિએ કાવ્યપ્રકાશસંકેત બનાવ્યો છે અને કોશની રચનામાં તો

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે હદ કરી છે. અભિધાનચિંતામણી, અનેકાર્ય કોશ, દેશીનામમાલા, નિઘંટુ એ બધા એમણે એકલાએ જ રચ્યા છે, ઉપરાંત સટીક ધાતુપાઠ, સટીક ધાતુપરાયણ ધાતુમાળા, લિંગાનુશાસન વગેરે સંસ્કૃત ભાષાશાસ્ત્રમાં મહત્વના ગ્રંથો રચ્યાં છે. ધનંજય કવિએ ધનંજય નામમાળા બનાવી છે. શ્રી હર્ષકીર્તિજીએ શારદીય નામમાળા રચી છે. બીજાઓએ પણ ઘણું સાહિત્ય ગ્રંથોમાં કામકર્ચું છે.

મહાકાવ્યો

ઘણા તીર્થંકરોના ચરિત્રો શિષ્ટ કાવ્યોમાં લખાયેલાં છે. શ્રી શાંતિનાથ ચરિત્ર, નેમિનાથ ચરિત્ર, શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, શ્રી વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર, વગેરે ઘણા કાવ્યો છે. એ સિવાય શ્રી અભયદેવસૂરિએ જયંત વિજય મહાકાવ્ય લખ્યું છે. શ્રી અમરચંદ્રસૂરિએ પદમાનંદાભ્યુદય મહાકાવ્ય રચ્યું છે. કવિ શ્રી જયશેખરસૂરિએ જૈન કુમારસંભવ કાવ્ય લખ્યું છે. શ્રી દેવપ્રભસૂરિ મલધારીએ પાંડવચરિત્ર મહાકાવ્ય બનાવ્યું છે. શ્રી ધનંજય મહાકવિએ રાઘવ પાંડવીય મહાકાવ્ય (દ્વિસંધાન મહાકાવ્ય) રચ્યું છે. શ્રી નયનચંદ્રસૂરિએ હમ્મીર મહાકાવ્ય તથા પદ્મચંદ્રજીએ ઘણાભ્યુદય મહાકાવ્ય લખ્યું છે. વળી પદ્મસુંદરગણિએ રાયમલ્લાભ્યુદય મહાકાવ્ય તથા પાર્શ્વનાથકાવ્ય રચ્યાં છે. તથા મણિકચંદ્રસૂરિએ પાર્શ્વનાથચરિત્ર તથા નલાયનકાવ્યની રચના કરી છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પણ ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર તથા દ્વયાશ્રય નામનાં મહાકાવ્ય લખ્યાં છે. એ સિવાય બીજાં પણ ઘણાં કાવ્યો છે. ખંડ કાવ્ય, સ્તોત્ર અને સ્તુતિઓનો તો પાર જ નથી.

નાટકો

રઘુવિલાસ, નલવિલાસ, રાઘવાભ્યુદય, સત્ય હરિશચંદ્ર, કૌમુદીચિત્રાનંદ, નિર્ભયભીમવ્યાયોગ (કર્તા, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના પ્રખ્યાત શિષ્ય શ્રી રામચંદ્ર) હમીર મદમર્દન (કર્તા જયસિંહ) રંભામંજરી (કર્તા નયચંદ્રસૂરિ) મોહપરાજય (કર્તા યશપાલ) કુમુદચંદ્ર, પ્રબુદ્ધ રોહિણેય, દ્રૌપદી સ્વયંવર, ધર્માભ્યુદય વગેરે.

કથાઓ

સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ને ગુજરાતી ભાષા જૈન કથાઓથી ભરપૂર છે. એમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર તથા પરિશિષ્ટપર્વ, શ્રી પાદલિપ્તાચાર્યની તરંગલોલા, દાક્ષિણ્ય ચિહ્ન ઉદ્યોતનસૂરિની કુવલયમાલા, શ્રી ભદ્રેશ્વરસૂરિની કથાવલી, વસુદેવહિંડી, શ્રી હરિભદ્રસૂરિની સમરાઈચ્યકહા, શ્રી સિદ્ધર્ષિગણીની ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા, શ્રી ધનપાલકવિની તિલકમંજરી, વગેરે મુખ્ય છે. આપણા આચાર્યોના હાથે પંચતંત્રના અનેક સંસ્કરણ થયાં છે. કથાકલ્લોલ, સિંહાસનબ્રીસી, વેતાલપચ્ચીસી, શુક્સપ્તિ વગેરે વગેરેનાં પણ ઘણાં સંસ્કરણો થયાં છે. એ ઉપરાંત રાસ અને જીવનચરિત્રો ઘણાં જ છે. એકલા ગુજરાતી ભાષામાં જ સાતસો ઉપરાંત રાસ છે અને પ્રબંધની રચનામાં પણ જૈનો આગળ પડતાં છે. શ્રી મેરુતુંગાચાર્યે પ્રબંધ ચિંતામણીની રચના કરી છે. શ્રી રાજશેખરસૂરિએ ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ રચ્યો છે. શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિએ પ્રભાવકચરિત લખ્યું છે. શ્રી ભદ્રેશ્વરાચાર્યે પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ, મહાકવિ રામચંદ્રે પ્રબંધો લખ્યાં છે. આમ જૈનોના કથા અને પ્રબંધગ્રંથો પણ ઘણાં જ છે.

કલા અને વિજ્ઞાન ઉપરના ગ્રંથો

શિલ્પકલા, સંગીત, ધનુવિદ્યા, અશ્વપરીક્ષા, ગજપરીક્ષા, પક્ષીવિજ્ઞાન, રત્નપરીક્ષા, રસાયણ આયુર્વેદ, ખગોળ, જ્યોતિષ વગેરે પણ સારી સંખ્યામાં ગ્રંથો છે. એટલું જ નહિ પણ વિશ્વકોશની રચના થાય, તેવી રચના પણ થયેલી છે.

શિલ્પશાસ્ત્રની નિપુણતા જૈનોના અનેક ભવ્ય પ્રાસાદો જોતાં જણાઈ આવે છે. એ વિષે જૈન વિદ્વાન ઠક્કર ફેરુએ 'વાસ્તુસાર' ગ્રંથ લખ્યો છે. વાસ્તુશાસ્ત્ર નામનો ગ્રંથ ભોજદેવે લખ્યો છે. એ સિવાય પ્રાસાદમંડન વગેરે ઘણા ગ્રંથો છે. શ્રી પાર્શ્વદેવ નામના જૈનાચાર્યે સંગીતમયસાર તથા બીજા એક આચાર્યે સંગીતરત્નાકર લખી એ વિષયમાં નામના મેળવી છે. એ સિવાય સંગીતદીપક, સંગીત રત્નાવલિ વગેરે ગ્રંથો પણ રચાયા છે. રત્નપરીક્ષા નામનો ગ્રંથ ફ્રાંસના એક ઝવેરીએ ફ્રેન્ચ ભાષામાં અનુવાદ કરી થોડાં વર્ષ પહેલાં બહાર પાડ્યો છે. હીરક પરીક્ષા, સમસ્ત રત્નપરીક્ષા વગેરે ગ્રંથો પણ એ વિષયમાં મોજુદ છે. ધનુર્વેદ, ધનુર્વિદ્યા, અશ્વાદિ, ગજપરીક્ષા, પક્ષીવિજ્ઞાન વગેરે ગ્રંથો પણ જુદા જુદા ભંડારોમાંથી મળી આવ્યા છે. ઠક્કર ફેરુએ સિદ્ધાઓ વિશે અગત્યનો ગ્રંથ લખ્યો છે. મંત્રતંત્ર વિષે ઘણું લખાયું છે. મંત્રો વિષે અગત્યનો ગ્રંથ વિદ્યાનુશાસન નામે છે તે જૈનાચાર્યની જ રચના છે. વળી મંત્ર વિષયના જુદા જુદા ઘણા કલ્પો રચાયા છે. ભૈરવપદ્માવતી કલ્પ, શંખાવર્ત કલ્પ વગેરે અનેક છે. સૂરિમંત્ર કલ્પ એ એક આમ્નાય કલ્પ છે તે પણ સાધુઓના ગચ્છો મુજબ જુદા જુદા રચાયેલા મળે છે. જ્યોતિષમાં ભદ્રબાહુ નામથી ભદ્રાબાહુસંહિતા છે. હર્ષકીર્તિએ જ્યોતિષસારોદ્ધાર નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. જેમાં તારાઓ સંબંધી ઘણું છે. એ સિવાય આરંભ સિદ્ધિ, અર્ધકાંડ, ચંદ્રરજ્જુ, ચક્રવિવરણ જાતકદીપિકા જ્યોતિષસાર સંગ્રહ, ભુવનદીપક વગેરે અનેક ગ્રંથો છે. દ્વાયાર્ય નામના જૈન સાધુએ રટ્ટાસૂત્ર નામે ૧૩૦૦ ગાથાનો ગ્રંથ લખ્યો છે. જેમાં વરસાદ, ધરતીકંપ, વીજળી અને એવા અનેક વિષયોના પૂર્વલક્ષણો બતાવ્યાં છે. વૈદકમાં પણ અનેક ગ્રંથો છે, જેવા કે આયુર્વેદ મહોદધિ ચિકિત્સોત્સવ, દ્રવ્યાવલિ (નિઘંટુ) પ્રતાપ કલ્પગ્રંથ, માધવરાજ પદ્ધતિ, યોગરત્નાકર, રત્નાસાગર, રસચિંતામણિ, વૈદક સારોદ્ધાર વગેરે. ગણિતના અનેક ગ્રંથો પૈકી શ્રી મહાવીરાચાર્યે ઈ.સ.ના નવમા સૈકામાં રચેલ ગણિતસારસંગ્રહનો તો અંગ્રેજી અનુવાદ પણ થઈ ચુક્યો છે. નિમિત્તશાસ્ત્રમાં તો જૈનાચાર્યોએ પોતાના અનુભવોનો ખજાનો લોકહિત માટે ખુલ્લો મૂકી દીધો છે. અંગવિદ્યા નામનો એક પ્રાચીન ગ્રંથ એ વિષે ઉપયોગી માહિતી આપે છે. દુર્ગદેવે રિષ્ટાસમુચ્ચય નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે.

વિજ્ઞાનકોશની જેમ વિનયવિજયજી મહારાજે લોકપ્રકાશ નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે. તેમાં સાતસો ગ્રંથની તો શાખ આપેલી છે.

ગ્રંથોને અંતે તે આચાર્યોએ પોતાની પ્રશસ્તિઓ આપેલી હોય છે. જેમાં તેમના ગુરુઓ અને તે સમયનાં રાજાઓ મંત્રીઓ, ગૃહસ્થો અને તેમણે કરાવેલા શુભ કાર્યોની નોંધ પણ આપી હોય છે. તે પ્રશસ્તિઓ ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી પુરવાર થાય છે. એવી જ રીતે એ પુસ્તકોની અંતે લેખન સમયની પણ પ્રશસ્તિઓ હોય છે તે પણ ઘણી માહિતીઓ આપે છે. આ પ્રશસ્તિઓ શિલાલેખ જેટલી જ પ્રામાણિક મનાય છે.

આ લેખમાં થયેલી સમગ્ર ચર્ચા જૈન ધર્મની શ્ચે. મૂ. પરંપરાને સંલગ્ન છે.

શ્રુત-સ્વરૂપ: ઉપમાઓ દ્વારા

૧. સૂર્ય : સૂર્ય જેમ અંધકારનો નાશ કરી જગત ઉપર પ્રકાશ ફેલાવે છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન રૂપી સૂર્ય, મોહરૂપ અંધકારનો નાશ કરી સમગ્ર પદાર્થોની વાસ્તવિક સમજ આપવારૂપ પ્રકાશને કરે છે. સૂર્ય જેમ ઉષ્મા પેદા કરી જગતમાં તાજગી લાવે છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન શ્રદ્ધા અને સંયમરૂપ ઉષ્મા પેદા કરી, કર્મ કચરાનો નિકાલ કરી, આત્મ ઘરમાં તાજગી લાવે છે.
૨. સાગર : સમુદ્ર જેમ અગાધ જલના ભંડારરૂપ છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન સુંદર પદોની રચનારૂપ પાણીના ભંડાર તુલ્ય છે.
૩. ચંદ્ર : ચંદ્રની કળા દિન-પ્રતિદિન વધે છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન આત્માની કળાને વધારે છે.
૪. દર્પણ : મુખ ઉપર રહેલો ડાઘ દર્પણ દેખાડે છે, તેમ આત્મા ઉપર પડેલા રાગ-દ્વેષના ડાઘને આગમ રૂપી અરીસો બતાવે છે.
૫. મોરપીંછ : મોરપીંછ જેમ બાહ્ય રજને દૂર કરે છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન કર્મરજનો નિકાલ કરે છે.
૬. શંખ : શંખ ઉપર કોઈ પ્રકારનું અંજન થઈ શકતું નથી, તેમ જ્ઞાનવાન આત્મા ઉપર રાગાદિનાં અંજન થઈ શકતાં નથી.
૭. સ્તંભ : આખી ઈમારતનો આધાર થાંભલો છે, તેમ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો આધાર શાસ્ત્રજ્ઞાન છે.
૮. વજ્ર : વજ્રરત્ન જેમ શત્રુનો સંહાર કરે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ રત્ન રાગાદિ શત્રુનો વિનાશ કરે છે.
૯. સિંહ : સિંહના મુખના દર્શન થતાં જ ક્ષુદ્ર જંતુઓ ભાગી જાય છે, પાસે આવતાં નથી, તેમ શાસ્ત્ર જ્ઞાનના એક ટંકારથી આત્માના ક્ષુદ્રભાવો ભાગી જાય છે.

શ્રુતજ્ઞાન શું કરે છે?

શ્રુતજ્ઞાન એટલે સમ્યગ્ (સમજણ) પૂર્વકનું જ્ઞાન, જે જ્ઞાન....

રાગીને વીતરાગી બનાવે.

દ્વેષીને વીતદ્વેષી બનાવે.

અજ્ઞાનીને સર્વજ્ઞ બનાવે.

આત્માને પરમાત્મા બનાવે.

દુરાત્માને મહાત્મા બનાવે.

બહિરાત્માને અંતરાત્મા બનાવે.

ક્રોધીને શાંત બનાવે.

અભિમાનીને નમ્ર બનાવે.

ભોગીને યોગી બનાવે.

પૂજકને પૂજ્ય બનાવે.

નાશવંતને શાશ્વત બનાવે.

મોહીને નિર્મોહી બનાવે.

લૌકિકને લોકોત્તર બનાવે.

કૃતઘ્નને કૃતજ્ઞ બનાવે.

દેવને દેવાધિદેવ બનાવે.

બુદ્ધિને સદ્બુદ્ધિ બનાવે.

લોભીને સંતોષી બનાવે.
 કામીને નિષ્કામી બનાવે.
 હિંસકને અહિંસક બનાવે.
 અધર્મીને ધર્મી બનાવે.
 પાપીને પુણ્યશાળી બનાવે.
 ચોરને શાહુકાર બનાવે.
 શ્રીમંતને દાનવીર બનાવે.
 રંકને રાય બનાવે.
 દુર્જનને સજ્જન બનાવે.
 સંસારીને મુક્ત બનાવે.
 સાધકને સિદ્ધ બનાવે.
 પતિતને પાવન બનાવે.
 ઉન્માર્ગીને સન્માર્ગી બનાવે.

અનાર્યને આર્ય બનાવે.
 આર્યને આર્હત્ બનાવે.
 આર્હત્ને અર્હત્ બનાવે.
 અનામ્નને આમ્ન બનાવે.
 સસ્નેહીને નિસ્નેહી બનાવે.
 શરીરીને અશરીરી બનાવે.
 ચંચળને સ્થિર બનાવે.
 અપૂર્ણને પૂર્ણ બનાવે.
 નામચીનને નામાંકિત બનાવે.
 જિનદાસને જિનરાજ બનાવે.
 પરોક્ષને પ્રત્યક્ષ બનાવે.
 જીવનને જાગતું બનાવે.
 અંતે મરણને મહોત્સવ બનાવે.

જ્ઞાનનાં ઉપકરણો

૧. તાડપત્ર	૨. કાગળ	૩. કાપડ	૪. કાષ્ઠપટ્ટિકા	૫. ભોજપત્ર
૬. શિલા	૭. કંબિકા-લાકડાની પટ્ટી	૮. દોરો	૯. ગ્રંથિ	
૧૦. છંદણ	૧૧. સાંકળ	૧૨. સાપડો	૧૩. નવકારવાળી	
૧૪. અકીકનો પત્થર	૧૫. ટેબલ (Desk)	૧૬. તામ્રપત્ર	૧૭. કવળી	

પુસ્તકોના પ્રકારો

૧. ગંડી પુસ્તક	૨. કચ્છપી પુસ્તક	૩. મુષ્ટિપુસ્તક	૪. સંપુટ પુસ્તક
૫. છેદપાટી	૬. ટિપ્પણાં	૭. કાગળના	૮. ત્રિપાટી
૯. પંચપાટી	૧૦. શૂડ/શૂટ	૧૧. ચિત્ર પુસ્તક	૧૨. સુવાર્ણાક્ષરી પુસ્તકો
૧૩. રૌપ્યાક્ષરી	૧૪. સૂક્ષ્માક્ષરી	૧૫. સ્થૂલાક્ષરી	૧૬. કાતરથી કાપીને લખેલા પુસ્તકો

૧૮ લિપિ

૧. હંસ લિપિ	૨. ભૂત લિપિ	૩. જક્ષી લિપિ	૪. માલવિલી લિપિ
૫. નડિ લિપિ	૬. નાગરી લિપિ	૭. રાક્ષસી લિપિ	૮. ઉઢ્ડી લિપિ
૯. યવનિ લિપિ	૧૦. તુરુક્કી લિપિ	૧૧. કીરી લિપિ	૧૨. દ્રાવિડી લિપિ
૧૩. સેંધાવિ લિપિ	૧૪. લાડ લિપિ	૧૫. પારસી લિપિ	૧૬. અનિમિત્તિ લિપિ
૧૭. ચાલકચી લિપિ	૧૮. મૂળદેવી લિપિ		

જૈન દર્શનનું અન્ય સાહિત્ય (જાણવા જેવા ગ્રંથો)

૧. ઉપદેશમાળા :

આ ગ્રંથ પ્રભુ મહાવીરનાં હસ્તે દીક્ષિત થયેલાં તેમનાં જ શિષ્ય શ્રી ધર્મદાસગણીનાં કરકમલો દ્વારા રચના પામ્યો છે કે, જેઓ ત્રણ જ્ઞાનનાં ધારક હતાં. ૧૧ ગણધર ભ. સિવાય ભગવાનનાં શિષ્યો પૈકીનાં પ્રાયઃ આ એક જ મહાપુરુષનો ગ્રંથ આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે કે, જેમાં ૨૫૦ વિષયો આવરવામાં આવ્યા છે. આપણાં જીવન માટે એટલો બધો અમૂલ્ય છે કે - જો ન ભણીએ તો આપણને અતિચાર પણ લાગી શકે છે. આ ગ્રંથમાં આપેલા ઉપદેશનું મહત્ત્વ અહીં તો કેટલું વર્ણવી શકાય ? પણ ગ્રંથકાર પોતે જે ૫૩૪ મી ગાથામાં કહે છે કે - “ આ ગ્રંથ ભણ્યા પછી ધર્મમાં ઉદમ કરાવવું જેને મન જ ન થાય તેને અનંત સંસારી જાણવો.” આટલું કથન જ તેનાં મહત્ત્વ માટે પૂરતું છે.

આગમોની હરોળમાં મૂકવા જેવા આ ગ્રંથને સાચો ન્યાય આપવા એકવાર પણ તેનું વાંચન કરવું જરૂરી છે.

૨. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર

કલિકાલ સર્વજ્ઞશ્રી એ સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાં ‘ઉપોમાસ્વાતિમ્ સંગ્રહીતારઃ’ કહીને શ્રેષ્ઠ સંગ્રહકાર તરીકે સંબોધેલ પૂજ્ય વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતીજી મહારાજાએ ૮૦ અધ્યાય અને ૨ કારિકાથી સુશોભિત એવા આ ગ્રંથમાં જૈન શાસનના પદાર્થોનો સંગ્રહ સુંદર રીતે કરેલ છે. આ એક જ ગ્રંથ દ્વારા જૈન શાસનના સંપૂર્ણ પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે.

સમ્યગ્દર્શનની મુખ્યતાપૂર્વક મોક્ષમાર્ગના વર્ણન સાથે, જીવાદિ તત્ત્વો, ૭ નયો, ઔપશમિકાદિ ભાવો, નારકી, દ્વીપ, સમુદ્રો, દેવો, ધર્માસ્તિકાયાદિ અજીવો, આશ્રવ, પાંચ વ્રતો, તેની ભાવના, કર્મબંધનાં કારણો, કર્મનું સ્વરૂપ, સંવર, તપ અને છેલ્લે મોક્ષ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન રોચક રીતે રજૂ કર્યું છે.

૪. જ્યોતિષકરંડકમ્ :

આ પ્રકીર્ણક ગ્રંથ ઉપર આ. પાદલિપ્ત સૂ. મહારાજે ટીપ્પણી કરી છે. જેમાં ખગોળ અંગેનું જ્ઞાન, જ્યોતિષ અંગેનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે. સૂર્ય-ચંદ્ર આદિ ગ્રહોની ગતિ વગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

૫. દ્વાદશાર નયચક્ર :

આ. મલ્લાદિ સૂ. મ. જે માત્ર ૧ શ્લોકના આધારે ૧૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ આ ગ્રંથની રચના કરી છે. જેમાં (૧) વિધિ, (૨) વિધિનિધિ, (૩) વિધ્યુભય, (૪) વિધિનિયમ, (૫) ઉભય, (૬) ઉભયવિધિ, (૭) ઉભયોભય, (૮) ઉભયનિયમ, (૯) નિયમ, (૧૦) નિયમવિધિ, (૧૧) નિયમોભય, (૧૨) નિયમનિયમ - ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ૧૨ નયોનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કરી અંતે જણાવ્યું છે કે - નયો=આરો અને તે રચના અરોની જેમ સ્યાદ્વાદરૂપી લુખ્મ=નાભિમાં જોડાયેલા રહે તો જ સાપેક્ષ રીતે સત્ય છે. આ વાત જણાવી સ્યાદ્વાદની આવશ્યકતા અને જિન વચનની સર્વનય સમૂહાત્મકતા સિદ્ધ કરી છે.

૬. પ્રમાણનયતત્ત્વાવલોકાંકાર :

પૂ.આ. વાદિદેવસૂરિ વિરચિત ૮ પરિચ્છેદાત્મક આ ગ્રંથ જૈન ન્યાયની અપેક્ષાએ ટોચ કક્ષાનો જણાય છે. જેમાં પ્રમાણના ભેદ, પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ પ્રમાણનું સ્વરૂપ તથા ભેદ, પ્રમાણનો વિષય, પ્રમાણનું ફળ, નયની વ્યાખ્યા, નયાભાસનું લક્ષણ, નયના પ્રકાર, વાદનું લક્ષણ, વાદના પ્રકારો, વાદી-પ્રતિવાદીનું સ્વરૂપ વગેરે વિષયોને ઊંડાણપૂર્વક રજૂ કરાયા છે. દાર્શનિક કક્ષાના આ ગ્રંથમાં અન્ય મતનું ખંડન પણ વિસ્તારથી કરેલ છે.

૭. ન્યાયાવતાર :

પૂ. આ. સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ મહારાજે આ ગ્રંથમાં પરમતના ખંડનપૂર્વક જૈન મતના તત્ત્વોની સ્થાપના કરી છે. પ્રમાણનું સ્વરૂપ, તેના પ્રકારો, તેનું ફળ, દૂષણો, દૂષણાભાસ, નયનું સ્વરૂપ, દુર્નયનું નિરૂપણ, પ્રમાણનું નિરૂપણ વગેરે પદાર્થોના જ્ઞાન દ્વારા ન્યાયમાં પ્રવેશ કરી રીતે પામવો તેનું તાર્કિક નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે.

૮. નયોપદેશ :

આ ગ્રંથની ઉપર મહોપાધ્યાયજીએ પોતે ન્યાયામૃતરંગિણી નામની ટીકા બનાવી છે. તેમાં વિસ્તારથી બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્થકાદિ દષ્ટાંતો આપીને સાતે નયોનું સ્વરૂપ, દરેક નયની ક્યારે અને ક્યાં યોજના કરવી, દરેક નય ક્યા ક્યા નિક્ષેપા માને છે, તે તેમજ પ્રસંગે પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠાદિના વિચાર દર્શાવ્યા છે.

૯. શ્રાવક પ્રજ્ઞાપ્તિ :

૫૦૦ ગ્રંથના રચયિતા પૂર્વધર મહર્ષિ ઉમાસ્વાતીજી મહારાજે રચેલ ગ્રંથો પૈકી ઉપલબ્ધ એવો આ ગ્રંથ ૪૦૫ શ્લોક પ્રમાણ છે. શ્રાવક ધર્મને પ્રતિપાદન કરનારા ગ્રંથોમાં સૌથી પ્રાચીન પ્રમાણભૂત આ ગ્રંથ છે. જેમાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ - વનતત્ત્વનું સ્વરૂપ-કર્મના ભેદ, શ્રાવકના ૧૨ વ્રતો, શ્રાવકની સામાચારી વગેરેનું વિશદ્ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

૧૦. પઉમચરિયં :

પદ્મ=રાગ=દશરથ પુત્ર રામ. તેમનું ચરિત્ર મુખ્યપણે આ ગ્રંથમાં આ. વિચલસૂરિએ વિ.સ. ૬૦ માં રજૂ કરેલ છે. જેમાં રામ, સીતા, જનક, દશરથ, રાવણ, વગેરે દરેક પાત્રોના વર્ણનપૂર્વક રામાયણનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરેલ છે. અનેક અન્તર્ગત વિષયોનો પણ સમાવેશ કર્યો છે.

૧૧. શત્રુંજય માહાત્મ્ય :

૧૫ અધિકારમાં વહેંચાયેલા આ ગ્રંથમાં શાશ્વત ગિરિરાજ શત્રુંજયનું મહાત્મ્ય શ્રી હંસરત્ન મુનિએ સુંદર શબ્દોમાં નિરૂપણ કર્યું છે. કાંકરે-કાંકરે જ્યાં અનંતા આત્માઓ સિદ્ધ થયા છે તેવા ગિરિરાજના માહાત્મ્ય સાથે તેના ઉદ્ધારો-કોણે, ક્યારે ક્યારે કર્યા વગેરે વર્ણન કર્યું છે. સાથોસાથ અનેક રાજાઓનું જીવન ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે, જેઓ ગિરિરાજ ઉપર અનશન કરી મોક્ષે ગયા.

આપણે પણ તેવા ભાવોપૂર્વક ગિરિરાજની જાત્રા કરી શકીએ, તે માટે આ ગ્રંથનું મંથન કરવું આવશ્યક છે.

૧૨. ભક્તામર સ્તોત્ર :

વિ.સ. ૬૬૪ની સાલમાં રચાયેલો પૂ. આ. માનતુંગસૂરિ કૃત આ ગ્રંથ પરમાત્માની સ્તવના રૂપે છે. ૧-૧ શ્લોક બોલતા ગયા અને ૧-૧ બેડી દ્વારા જેના પ્રભાવે તૂટતી ગઈ, તેવા અલૌકિક આ ગ્રંથની રચના દ્વારા અદ્ભૂત શાસન પ્રભાવના આચાર્ય ભગવંતે કરી હતી.

૧૩. બૃહદ્સંગ્રહણી :

ચાર ગતિ અને તેમાં રહેલા જીવોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં તે જીવોનું આયુષ્ય-શરીર-વર્ણ-અવગાહના-ગતિ-આગતિ, વિરહકાળ, લેશ્યા વગેરે અનેક દ્વારો દ્વારા વિસ્તારથી વર્ણન આ ગ્રંથમાં કર્યું છે. પૂ. આ. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે માત્ર ૩૬૭ ગાથામાં જીવતત્ત્વની વિચારણા - અનુપ્રેક્ષા કરી શકાય, તે માટે સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે.

૧૪. બૃહદ્ ક્ષેત્ર સમાસ :

તિર્ચ્છાલોકના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતો આ ગ્રંથ પાંચ અધિકારમાં પૂ. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે રચ્યો છે. જેના પ્રથમ અધિકારમાં જંબુદ્વીપ અને સૂર્ય - ચંદ્રાદિની ગતિનું વર્ણન, બીજા અધિકારમાં લવણ સમુદ્રનું વર્ણન, ૩જા અધિકારમાં ઘાતકી ખંડનું વર્ણન, ૪થા અધિકારમાં કાલોદયિ સમુદ્રનું વર્ણન, ૫મા અધિકારમાં પુષ્કરાવર્ત દ્વીપ તથા પ્રકીર્ણકાધિકારમાં શાશ્વતા જિન ચૈત્યોનું વર્ણન કુલ-૬૫૫ ગાથામાં કર્યું છે.

૧૫. પંચસૂત્ર :

એક મિનિટ !!

ઊભા રહો !!

તમને ખબર છે ? તમને અનુભવ છે ને !

સંસાર કેવો છે ?

સંસાર એટલે જ દુઃખ.

જેનું ફળ પણ દુઃખ.

જ્યાં દુઃખની વણથંભી વણઝાર ચાલે છે.

તો શું કરવું ? ક્યાં જવું !

આ જાણવા માટે તમારે આ “પંચસૂત્ર” નામના ગ્રંથરત્નને વાંચવો જ પડે ! એમાં જ મળી રહેશે.

“દુઃખ કદી આવે નહીં,

સુખ કદી જાય નહીં” – આ અંતરની એક માત્ર ઈચ્છાનો ઉત્તર.....

૧૬. ઉપદેશપદ

૧૪૪૪ ગ્રંથના રચયિતા આ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા રચિત આ ગ્રંથ ૨ વિભાગમાં છે. જેમાં દષ્ટાંતપૂર્વક મનુષ્ય જીવનની દુર્લભતા, વિનય, ૪ બુદ્ધિનું સ્વરૂપ, મિથ્યાત્વ, વગેરે વિષયો તથા શુદ્ધ આજ્ઞાયોગનું મહત્ત્વ, સ્વરૂપ, તેના સ્વામી, દેવદ્રવ્યનું સ્વરૂપ તથા તેના રક્ષણનું ફળ, મહાવ્રતોનું સ્વરૂપ, ગુરુકુળવાસનું મહત્ત્વ, ચતનાનું સ્વરૂપ અને ફળ વગેરે વિષયો દષ્ટાંતપૂર્વક પોતાની આગવી શૈલીમાં રજૂ કર્યા છે.

૧૭. લલિત વિસ્તાર : – કર્તા :

મહાબુદ્ધિશાળી આત્માઓને આકર્ષે તેવો આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથનું વાંચન કરતાં બૌદ્ધમતથી પ્રભાવિત થયેલા પ્રતિભાશાળી સિદ્ધર્ષિ ગણિ જૈન ધર્મમાં સ્થિર થયા હતા. આ ગ્રંથમાં છે માત્ર ચૈત્યવંદન સૂત્રના અર્થ, પરંતુ તેમાં અરિહંતનું સ્વરૂપ, શુભાનુષ્ઠાન કરવાની રીત તથા અનેક દર્શનોની સમજ આપી છે.

ચૈત્યવંદન કરવાની ઈચ્છાવાળાઓ આ ગ્રંથ અવશ્ય વાંચવો જ જોઈએ, પરંતુ કોઈ પણ ક્રિયાને સમજણવાળી ક્રિયા બનાવવી હોય તો શ્રદ્ધા, મેઘા આદિ પદોનું જે વિવરણ કર્યું છે, તે અચૂક જોવું જોઈએ. અરિહંતની ઉપાસના કરવાની ઈચ્છાવાળાએ અરિહંતનું યથાર્થ સ્વરૂપ આ ગ્રંથ દ્વારા સમજવું જરૂરી છે. આ ગ્રંથ ઉપર ઘણી સંસ્કૃત ટીકાઓ તથા ભાષાંતરો પણ થયેલ છે. પ. પૂ. ભૂવનભાનુ સૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પરમતેજ ભા. ૧-૨માં આનું વિશેષ વર્ણન કરેલ છે.

૧૮. પંચાશક (પંચાસગ) :

આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાની આ કૃતિ જૈન મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં રચિત છે. જેમાં ૧૯ પંચાશક છે.

આ ગ્રંથમાં સમ્યક્ત્વના પ્રકાર, તેની યતના, અભિયોગ અને દૃષ્ટાંતની સાથે મનુષ્યની દુર્લભતા આદિ અન્ય અન્ય વિષયોનું નિરૂપણ કરેલ છે.

સામાચારી વિષયોનો અનેકવાર ઉલ્લેખ કરેલ છે. મંડનાત્મક શૈલીમાં રચિત હોવાને કારણે આ ગ્રંથમાં 'તુલાદંડન્યાય'નો ઉલ્લેખ પણ છે.

આવશ્યકચૂર્ણિમાં દેશવિરતિમાં જે રીતે નવ પયપયરણમાં નવ દ્વારોનું પ્રતિપાદન છે, તે રીતે આ ગ્રંથોમાં પણ નવ દ્વારોનો ઉલ્લેખ છે.

પંચાશક ગ્રંથરત્નમાં જૈન આચાર અને વિધિવિધાનના સંબંધમાં અનેક ગંભીર પ્રશ્નોને ઉપસ્થિત કરીને તેના સમાધાન આપેલ છે.

૧૯. યોગશતક :

યોગના સ્વરૂપને સમજાવવા સો ગાથા-શ્લોક પ્રમાણ આ યોગશતક ગ્રંથની રચના સૂરિપુરંદર આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે કરેલી છે.

“મોક્ષેણ યોજનાદ્ યોગઃ” “આત્માને મોક્ષ સાથે જોડી આપે એવો વ્યાપાર તે યોગ” આવો અર્થ કરી આત્માના વિકાસનું વર્ણન યોગરૂપે આ ગ્રંથમાં કરેલ છે.

આ ગ્રંથમાં નીચે મુજબના વિષયોનું વર્ણન કરેલ છે.

નિશ્ચયયોગ અને વ્યવહારયોગની વ્યાખ્યા, ચાર પ્રકારના યોગના અધિકારી જીવોનું વર્ણન,

(૧) અપુનર્બંધક (૨) અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ,

(૩) દેશવિરતિ (૪) સર્વવિરતિધર,

તેઓનાં લક્ષણો, તેઓને યોગ્ય ઉપદેશ, અધિક સ્થાનોમાં = ઉપરના ગુણસ્થાનકોમાં પ્રવૃત્તિ માટે નિજસ્વભાવાલોચન, જનવાદાવગમ, ત્રિવિધયોગ શુદ્ધિની વિચારણા, ભય-રોગ-વિષના ઉપાયો, ચતુઃશરણ પ્રાપ્તિ, દુષકૃત ગર્હા-સુકૃતાનુમોદના, ભાવના-શ્રુતપાઠ, તીર્થશ્રવણ, આત્મસંપ્રેક્ષણ આદિ ઉપાયોની ચર્ચા, કર્મનું સ્વરૂપ, રાગ-દ્વેષ-મોહનું સ્વરૂપ અને તેના વિનાશ માટે પ્રતિપક્ષી ભાવનાઓની ચિંતવના, શુક્લાહારનું વર્ણન, લબ્ધિઓનું વર્ણન, સમતાભાવ એ જ મોક્ષનું અંગ છે. તેનું વર્ણન, મરણકાળને જાણવાના ઉપાયો, મૃત્યુકાળ જાણીને સર્વભાવોનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક અનશન વિધિનું આચરણ, અંતે સંસારવિરહ તથા મદ્ભૂત શૈલિથી આ ગ્રંથમાં વર્ણવેલા છે.

આ ગ્રંથમાં આત્મ ઉત્થાનનો અદ્ભૂત માર્ગ બતાવ્યો છે, સંસાર ઉપર નિર્વેદ અને મોક્ષની રુચિ સ્વરૂપ સંવેગ માર્ગની જ પુષ્ટિ કરેલ છે.

રાગ-દ્વેષ અને મોહને તોડવા માટે તેના સ્વરૂપની, પરિણામની અને વિપાકની સુંદર ભાવનાઓ જાણવી, મૈત્રી આદિ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ જાણવી આત્માર્થી આત્માઓને આ ગ્રંથ મોક્ષને સુંદર પણદર્શક થયેલ છે.

દર્શન શાસ્ત્રોની ચર્ચામાં (ગાથા -૭૨) અલ્પ શબ્દોની અંદર મર્મયુક્ત યુક્તિઓથી એકાંતવાદોનું નિરસન કરી યથાર્થપણે જગતમાં રહેલા અનેકાંતવાદનું સુંદર અને સચોટ સ્થાપન કરેલું છે, જે જૈન દર્શન પ્રત્યેની યથાર્થ અનહદ ભક્તિ અને હાર્દિક બહુમાન આચાર્યશ્રીના હૃદયમાં રહેલાં છે, એમ પ્રદર્શિત થાય છે.

૨૦. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય :

યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથરત્ન જૈન યોગની એક મહત્વપૂર્ણ રચના કે, જેને આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજાએ ૨૨૭ સંસ્કૃત પદોમાં નિબદ્ધ કરેલ છે.

આ ગ્રંથરત્નમાં સર્વપ્રથમ યોગની ત્રણ ભૂમિકાઓનો નિર્દેશ કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે. (૧) દષ્ટિયોગ (૨) ઈચ્છાયોગ (૩) સામર્થ્યયોગ - દષ્ટિયોગમાં સર્વપ્રથમ - (૧) મિત્રા (૨) તારા (૩) બલા, (૪) દીપ્રા (૫) સ્થિરા (૬) કાન્તા (૭) પ્રભા અને (૮) પરા - આ આઠ દષ્ટિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરેલ છે.

સંસારી જીવોની અચરમાવર્તકાલીન અવસ્થાને 'ઓઘ દષ્ટિ' અને ચરમાવર્તકાલીન અવસ્થાને 'યોગદ્રષ્ટિ' કહેલ છે.

ત્યાર પછી ઈચ્છાયોગ, શાસ્ત્રયોગ, અને સામર્થ્ય યોગની ચર્ચા કરેલ છે.

ગ્રંથના અંતમાં આચાર્યશ્રીએ યોગ અધિકારીના સ્વરૂપમાં ગોત્રયોગી, કુલયોગી, પ્રવૃત્તચક્રયોગી અને સિદ્ધયોગી - આ ચાર પ્રકારના યોગીઓનું વર્ણન કરેલ છે.

૨૧. ષડ્દર્શન સમુચ્ચય :

યાકિનીમહત્તરા સૂનુ આ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા રચિત આ ગ્રંથમાં ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છ દર્શનોની પરિભાષાને સંક્ષેપમાં રજૂ કરી છે. કોઈ પણ દર્શનના પક્ષપાત વગર દરેક દર્શનોના તત્ત્વને સરળ ભાષામાં રજૂ કર્યા છે. ૧. દેવતા, ૨. પદાર્થ વ્યવસ્થા, ૩. પ્રમાણ વ્યવસ્થા - આ મુખ્ય ૩ ભેદક તત્ત્વો દ્વારા છએ દર્શનની માન્યતાને રજૂ કરી છે.

૨૨. ષોડશક પ્રકરણ :

પૂ. આ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી રચિત આ ગ્રંથ ૧૬-૧૬ ગાથાના ૧૬ પ્રકરણથી સુશોભિત છે. દરેક પ્રકરણમાં ૧ વિષયને સંપૂર્ણ ન્યયા આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સદ્ધર્મપરીક્ષક, દેશનાની વિધિ, ધર્મનું લક્ષણ, ધર્મના લિંગો, લોકોત્તર તત્ત્વની પ્રાપ્તિ, જિનભવનકરણ, જિનખિંબકરણ, પ્રતિષ્ઠાવિધિ પૂજા, સદ્અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ.. વગેરે અનેક પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યા બાદ અંતે ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું છે કે - દરેક હિતકાંક્ષી આત્માએ ધર્મશ્રવણમાં સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૩. કુવલયમાળા :

પ્રાકૃત ભાષાનાં કથા ગ્રંથોમાં આભૂષણ જેવો આ ગ્રંથ વિ.સ. ૮૩૫ માં શ્રી ઉદ્યોતન સૂરિજી મહારાજાએ લગભગ ૧૩૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણનો બનાવ્યો છે.

આ કથામાં કોઠાદિ છ આંતરશત્રુઓનો વિસ્તારથી પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. સાથો સાથ....

આ કથા કાવ્યનાં રસિકોને જાતજાતનાં વર્ણનોથી અને પ્રહેલીકાઓ(ઉખાણાઓ)થી આનંદિત કરે છે, કથાના અનુરાગીઓને રસપ્રદ કથા અર્પે છે, ભાષા વિશારદોને પાઈય-અપભ્રંશ-દ્વાવીડી-પૈશાચીઆદિ ભાષાઓની પણ ઝાંખી કરાવે છે, સાચા સાધુ જીવનનું દિગ્દર્શન કરાવે છે.

૨૪. ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા-સંવત ૧૨૦૦ કર્તા: સિદ્ધર્ષિ ગણિ

બાહ્ય અને અંતરંગ એવા જગતના બે પ્રકારો છે. બાહ્ય જગત સૌ કોઈ જુએ છે અને જાણે છે, અંતરંગ જગત પોતાની પાસે છે, છતાં તેને જોવાનું અને જાણવાનું કાર્ય લગભગ લોકો કરતાં નથી. અંતરંગ દુનિયામાં શું છે ? કેવા પ્રકારનાં ભાવો આ જગતમાં થાય છે. કોઠાદિના ભાવથી આત્મા કેવી રીતે દુઃખી થાય છે અને ક્ષમાદિ સાથેના સગપણથી આત્મા કેવી રીતે સુખી થાય છે. આવી તમામ વાતો કથાના માધ્યમે જે રીતે સિદ્ધર્ષિ ગણિએ મૂકી છે, તે પ્રાયઃ ક્યાંય જોવા મળતી નથી. અનાદિકાળથી સાથે રહેલા આત્માના ભાવોને જાણવા અને માણવા આ ગ્રંથનું વાંચન અત્યંત જરૂરી છે.

૨૫. સંવેગરંગશાળા :

ગ્રંથકર્તા આ. જિનચંદ્રસૂરિ મહારાજે આ ગ્રંથમાં સંવેગનો મહિમા મૂળ ૪ દ્વાર અને પેટા ૩૭ દ્વાર દ્વારા ગાયો છે. સંવેગઈમોક્ષની તીવ્ર ઈચ્છા અને તેની રંગખાળા= નાટ્યભૂમિ અલગ અલગ મુદ્દાઓ દ્વારા સાધકનો સંવેગ કઈ રીતે તીવ્ર બને અને વૈરાગ્ય ભાવ જાજવલ્યમાન બને તેની કાળજી આ ગ્રંથમાં રાખવામાં આવી છે.

૨૬. ધર્મરત્ન પ્રકરણ :

ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલા આ ગ્રંથમાં ધર્મરૂપી રત્નનું માર્મિક વિવેચન કર્યું છે. ધર્મ કહેવાય કોને ? ધર્મને યોગ્ય વ્યક્તિના ૨૧ ગુણો કયા ? ભાવશ્રાવકના ક્રિયાગત તથા ભાવગત ગુણો કયા ? ભાવસાધુના લિંગો કયા ? વગેરે વર્ણન રોચક શૈલીમાં કથાના માધ્યમે વાદિવેતાળ શાંતિસૂરિ મહારાજે આ ગ્રંથમાં કરેલ છે.

૨૭. સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન પંચાંગી :

સિદ્ધરાજ જયસિંહની વિનંતીને માન આપી કાલિકાલ સર્વજ્ઞ આ. હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે તે કાળના અનેક વ્યાકરણોનો અભ્યાસ કરી સંપૂર્ણતા સ્વરૂપે આ વ્યાકરણની રચના કરી છે. સંપૂર્ણ સંસ્કૃત ભાષાનો સમાવેશ સરળ સૂત્રોમાં કરેલ છે. જે ઉપર સ્વોપજ્ઞ રહસ્યવૃત્તિ, લઘુવૃત્તિ, મધ્યમવૃત્તિ, બૃહદ્વૃત્તિ, બૃહજ્યાસ રચેલ છે. ઉપરાંત, કાવ્યાનુશાસન, ઇંદાનુશાસન, અલંકારાનુશાસન અને ન્યાયાનુશાસન રચી વ્યાકરણ પંચાંગીને પરિપૂર્ણ બનાવેલ છે. જે વ્યાકરણનો ૭૨ વર્ષની ઉંમરે કુમારપાળ મહારાજે અભ્યાસ કર્યો હતો.

૨૮. યોગશાસ્ત્ર :

કલિકાલ સર્વજ્ઞ આ. ભ. હેમચંદ્ર સૂરિ. મ. રચિત આ ગ્રંથ ૧૨ પ્રકાશ (વિભાગ) માં વહેંચાયેલો છે. જેના મૂળ શ્લોક - ૧૦૦૯ તથા ટીકા (વિવરણ) સહિત ૧૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

જો તમારે યોગનાં મર્મને પામવું હોય, આત્મિક ગુણોનો વિકાસ કરવો હોય, આરાધનાનો સરળ માર્ગ મેળવવો હોય, સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું હોય, વૈરાગ્યને કેળવવો હોય, સંસારનું સ્વરૂપ સમજવું હોય, કષાયોને જીતવા હોય, ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી હોય, મન ઉપર નિયંત્રણ મેળવવું હોય, મમત્વનો ત્યાગ કરી સમત્વને પામવું હોય, ધ્યાન કરવા માટેના ગુણો મેળવીને ધર્મ-શુક્લ ધ્યાનમાં આરૂઢ થવું હોય, તો આ ગ્રંથ અવશ્ય વાંચવો.

૩૦. ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર મહાકાવ્ય :

કુમારપાળ મહારાજની વિનંતીને ખ્યાલમાં રાખી રચના કરેલ ૩૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ એવા આ મહાકાવ્યમાં કાલિકાલ સર્વજ્ઞશ્રી એ ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ વાસુદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ, ૯ બળદેવ વગેરે ઉત્તમ ૬૩ પુરુષોનું જીવન ચરિત્ર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થનાર ભવથી માંડીને કરેલ છે. જે ગ્રંથ કાવ્યની, સાહિત્યની, ઇતિહાસની, ઉપમાઓની, કથાગ્રંથની તથા વૈરાગ્યની આદિ અનેક અપેક્ષાએ શિરમોર સ્થાન ધરાવે છે. જેમાં રામાયણ તથા મહાભારતનું પણ સુંદર નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

૩૧. અભિધાન ચિંતામણિ કોશ :

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. રચિત આ સંસ્કૃત ગ્રંથમાં ૧૫૪૨ શ્લોકો છે. સંસ્કૃત શબ્દોનો ભંડોળ જેમાં રહેલો છે, અને સંસ્કૃત વાંચન શિક્ષણમાં જેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે, તેવા દેવાધિદેવ, દેવ, મર્ત્ય, તિર્યંચ, નારક અને સામાન્ય નામના ૬ કાંડમાં નામ પ્રમાણે સંબંધ ધરાવતા શબ્દવૈભવથી આ ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં ટીકાસહિત સુસમૃદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

૩૨. પરિશિષ્ટ પર્વ :

૧૦ પર્વમાં ૬૩ ઉત્તમ પુરુષોના જીવન ચરિત્રનું વર્ણન કર્યા બાદ કલિકાલ સર્વજ્ઞશ્રીજીએ આ પરિશિષ્ટ પર્વના ૧૩ સર્ગ(અધ્યાય)માં જંબૂસ્વામિજી, પ્રભવસ્વામિજી, શચ્યંભવસ્વામિજી, યશોભદ્રસૂરિ, ભદ્રબાહુસ્વામિજી, સ્થૂલિભદ્રસ્વામિજી વગેરે થી માંડી વજ્રસ્વામિજી સુધી મહાપુરુષોનું જીવન કવન તથા તે પછી તેના વંશ વિસ્તારનું વર્ણન કાવ્યાત્મક શૈલીએ - સરળ ભાષામાં કથા રૂપે કર્યું છે.

૩૩. પ્રવચન સારોદ્ધાર :

નામ તેવા ગુણ ધરાવતા આ ગ્રંથમાં પ્રવચન=જૈનશાસન તેના સારનો ઉલ્લેખ આ. નેમિચંદ્રસૂરિ મહારાજે કરેલ છે.

જેમાં ચૈત્યવંદન, અરિહંત પરમાત્મા, મુનિ ભગવંત, પાંચ પ્રકારના ચૈત્યો વગેરે પદાર્થો ભિન્ન ભિન્ન દ્વારોમાં રજૂ કર્યા છે તથા પ્રાયશ્ચિત-સમાચારી-જાત-અજાત કલ્પ-દીક્ષા યોગ્ય-અયોગ્ય-સંલેખન-ભાષાના પ્રકાર-નવતત્ત્વો-૨૪, ધાન્ય-૧૭, મરણ-૪ પ્રકારના દેવો-૩૬૩ પાખંડી -૮ પ્રમાદ-કર્મસ્થિતિ-૧૪ ગુણસ્થાનકો વગેરે અનેક વિષયોનું સંકલન કરેલ છે.

૩૪. ૧ થી ૫ કર્મગ્રંથ :

પૂ. આ. દેવેન્દ્રસૂરિજી રચિત આ ગ્રંથમાં કર્મસિદ્ધાંતોનો સમાવેશ સંક્ષેપમાં કરવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય સ્વરૂપ ૮ કર્મના ફળો, તેની ઉત્તર પ્રકૃતિ, તેના બંધના કારણો, તેના બંધ-ઉદય-ઉદીરણા-સતા-માર્ગણાને આશ્રયી બંધસ્વામિત્વ, કઈ પ્રકૃતિ ધ્રુવબંધી, અધ્રુવબંધી વગેરે વર્ણન અહીં કરવામાં આવ્યું છે.

૩૫. વીતરાગ સ્તોત્ર :

કલિકાલ સર્વજ્ઞ રચિત તથા કુમારપાળ મહારાજ દ્વારા રોજ પરાવર્તન કરાતો આ ગ્રંથ ૨૦ પ્રકાશમાં વિભક્ત છે. પરમાત્માનું સ્વરૂપ શુ ? તેમના અતિશયો કેવા ? વગેરે કહેવા દ્વારા અદ્ભૂત શબ્દોમાં અલૌકિક વાતો રજૂ કરી છે. દરેક પ્રકાશમાં ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થ ખ્યાલમાં રાખી પરમાત્માની સ્તવના કરી છે.

પરમાત્માના “દેવતત્ત્વનું સ્વરૂપ મને ખ્યાલ નથી,” આવું બોલનારે દેવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સંવેદિત કરવા આ ગ્રંથ અવશ્ય મુખપાઠ કરવો જોઈએ.

૩૬. આચારદિનકર :

આ. વર્ધમાનસૂરિ રચિત આ ગ્રંથ ૨ વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે. જેના પ્રથમ વિભાગમાં શ્રાવક યોગ્ય ૧૬ સંસ્કારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને બીજા વિભાગમાં યતિ આચારાન્તર્ગત યોગ-પદવી-વ્યાખ્યાન-સંલેખના તથા પ્રતિષ્ઠા સંબંધી વિધિઓ-પૂજનો-વિદ્યાદેવી-લોકાંતિક દેવો-ઈન્દ્રો-ચક્ષો વગેરેનું વર્ણન તથા છેલ્લે પ્રાયશ્ચિતવિધિનું વર્ણન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

૩૭. પિંડવિશુદ્ધિ પ્રકરણ :

પિંડ=સાધુની ભિક્ષા. તેની વિશુદ્ધિ ક્યારે? ગોચરી જો ૪૨ દોષરહિત ગ્રહણ કરવામાં આવે અને ૫ દોષરહિત વાપરવામાં આવે તે માટે તેનું સ્વરૂપ વર્ણન કરતા આ ગ્રંથમાં ૧૬ ઉદ્ગમના, ૧૬ ઉત્પાદનના, ૧૦ ગ્રહઐષણાના તથા ૫ ગ્રાસૈષણાના દોષો જણાવ્યા છે. કયા દોષો વિશોદિ કોટીના અને કયા દોષો અવિશોદિ કોટીના? કયા ૬ કારણે આહાર સાધુએ ગ્રહણ કરવાનો? વગેરે પિંડ સંબંધી બાબતો પણ આ ગ્રંથમાં જણાવવામાં આવી છે.

૩૮. ગુણસ્થાનક ક્રમારોહ :

આ. રત્નશોખરસૂરિ મ. જે આ ગ્રંથના ૧૩૬ શ્લોકમાં આત્માના વિકાસ ક્રમના ગુણસ્થાનક કહ્યા છે. ૮ કર્મની ૧૫૮ ઉત્તર પ્રકૃતિનો બંધ-ઉદય-ઉદીરણા-સત્તા વગેરેની વધઘટ ક્યારે, કેવી રીતે થાય અને તેનો આત્માને કેવો અનુભવ થાય ? કયા કર્મના ક્ષય વગેરેથી આત્મા કયા કયા ગુણસ્થાનકને પામે છે. વગેરે કર્મના ગૂઠ રહસ્યોને સરળ શૈલીથી નાના ગ્રંથમાં સમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૩૯. યોગસાર :

આ ગ્રંથના પાંચ પ્રસ્તાવ અનુક્રમે (૧) યથાવસ્થિત દેવસ્વરૂપોપદેશક (૨) તત્ત્વસારોપદેશક (૩) સામ્યોપદેશક (૪) સત્ત્વોપદેશક (૫) ભાવશુદ્ધિજનક છે. વીતરાગનું ધ્યાન કરવાથી આત્મા વીતરાગ બની જાય છે. કષાયના નિગ્રહનો ઉપાય, મૈત્ર્યાદિ ભાવનાનું સ્વરૂપ, તત્ત્વનું ઉન્મીલન એ જ સર્વસ્વ છે; સમતાની શ્રેષ્ઠતા, સત્યનું મહત્વ. પરમપદનું ઉત્તમ સાધન ભાવશુદ્ધિ વગેરે અનેક બાબતો સરળ સંસ્કૃત ભાષામાં રજૂ કરેલ છે. આ ગ્રંથના કર્તા કોઈ પ્રાચીન મહાપુરુષ હશે તેમ જણાય છે.

૪૦. વૈરાગ્યશતક :

અજ્ઞાતકર્તૃક એવા આ ગ્રંથમાં ૧૦૪ ગાથામાં વૈરાગ્યનું સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે. આજ સુધીના અનાદિ ભૂતકાળમાં જીવે નિગોદ વગેરેમાં અનંતો કાળ દુઃખમાં જ પસાર કર્યો છે, ચારે ગતિમાં, ૮૪ લાખ યોનિમાં દુઃખ સિવાય કંઈ સહન કર્યું જ નથી. વ્યાધિ અને વેદનાથી ભરપૂર અસાર એવા સંસારમાં સુખ નથી, છતાં આજે-કાલે પરમ દિવસે... સુખ મળશે. એ આશાથી જીવ રખડયા જ કરે છે વગેરે વિષયો દ્વારા વીતરાગભાવ પેદા કરતા આ ગ્રંથ સાર્થક કંઠસ્થ કરવા યોગ્ય છે.

૪૧. ભરતેશ્વર બાહુબલીવૃત્તિ :

પ્રાતઃપ્રતિક્રમણમાં બોલાતી “ભરહેસર બાહુબલી..” સજ્જાયમાં યાદ કરવામાં આવતા મહાપુરુષો અને મહાસતીઓના કથાનકોને આ ગ્રંથમાં પૂ. શુભશીલગણિએ વિસ્તારથી રજૂ કર્યા છે. જે વાંચતા તે મહાપુરુષ કે મહાસતી કેમ કહેવાયા ? અને આપણે રોજ સવારે તેઓને યાદ શા માટે કરીએ છીએ ? તે પ્રશ્નોનો જવાબ આપણને મળ્યા વગર નહીં રહે.

૪૨. શાંતસુધારસ :

મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી મહારાજાએ રચેલા આ ગ્રંથમાં જણાવેલી અનિત્યાદિ ૧૨ ભાવના તથા મૈત્રી આદિ ૪ ભાવનાઓનું ચિંતન અને મનન તમને એક નવી જ દ્રષ્ટિનું અર્પણ કરશે. વિકાર-વાસનાથી દૂર કરશે, જગતની વાસ્તવિકતા સમજાવશે. માધ્યસ્થ વૃત્તિને કેવળી લાવશે, તૃષ્ણિની અનુભૂતિ કરાવશે, દુઃખમાં પણ ટકી રહેવાનું બળ આપશે. અનેક જીવનાં સુખ-દુઃખનો બોધ કરાવશે, દરેક વસ્તુ અને વ્યક્તિની અરુચિને દૂર કરશે. દરેક જીવ સાથે મિત્રતાનો ભાવ પેદા કરશે, એક જ પદાર્થને અનેક દૃષ્ટિકોણોથી જોવા માટેની દૃષ્ટિ આપશે, આવા તો અનેક લાભ આ ગ્રંથ દ્વારા થશે. આ ગ્રંથનું ભાષાંતર ગુજરાતીમાં થયેલ છે.

૪૩. ધર્મસંગ્રહ :

આ ગ્રંથ ચાર વિભાગમાં પથરાયેલો છે. ધર્મને સમજવા માટે સુંદર પ્રકારનો છે.

પ્રથમ વિભાગ : ધર્મનું સ્વરૂપ શું ? સામાન્ય ધર્મ શું? દેશનાનું સ્વરૂપ શું ? ધર્મ પામવા માટે જીવની યોગ્યતા શું ? વગેરે બાબતો

બીજો વિભાગ : સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ તથા પ્રકારો કયા ? મિથ્યાત્વના ભેદો કેટલા ? ૧૨ વ્રતો તથા તેના અતિચારો કેટલા ? શ્રાવકની દિનચર્યા કેવી હોવી જોઈએ? શ્રાદ્ધકૃત્યો કયા ? વગેરે બાબતો

ત્રીજો વિભાગ : દીક્ષા માટે યોગ્યતારૂપ ગુણો-અયોગ્ય રૂપ દોષો-ગુરુની યોગ્યતા-સાપેક્ષ યતિધર્મનું વગેરેનું વર્ણન

ચોથો વિભાગ : નિરુપેક્ષ યતિધર્મનું વર્ણન પૂ. ઉપા. માનવિજયજી મહારાજે કરેલ છે. સરળ ભાષા અને દ્વિવિધ ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવા વાંચો આ ગ્રંથને.....

૪૪. દ્રવ્યસમ્પત્તિકા :

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજાએ ‘ધર્મસંગ્રહ’ની પ્રશસ્તિમાં જેમનું વિશિષ્ટ વર્ણન કર્યું છે, તેવા વાચકવર્ય લાવણ્યવિજયજી ગણીએ સમ્પત્તિકાના દ્રવ્યોની સુંદર વ્યવસ્થા આ ગ્રંથમાં બતાવી છે. દેવદ્રવ્યની વિશિષ્ટ પ્રરૂપણા સાથે તેનો ભૂલથી ભોગ કરનારનું અધઃપતન દૃષ્ટાંતપૂર્વક જણાવ્યું છે. અંતે આલોચના આપનારના તથા લેનારના ગુણો, આલોચનાનું સ્વરૂપ વગેરે વિષયો દ્વારા આલોચનાનું સુંદર સ્વરૂપ જણાવેલ છે.

ખરેખર, ધર્મક્ષેત્રોનો જેને વહીવટ કરવો હોય તેણે આ ગ્રંથ અવશ્ય વાંચવો જોઈએ.

૪૫. હીર પ્રશ્નોત્તર :

જગદ્ગુરુ હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજા કે જેમણે અકબર રાજાને પ્રતિબોધ્યા હતા, તેમને જીવનકાળ દરમ્યાન જે જે સાધુએ-સંઘે પ્રશ્નો પુછ્યા હતા, તેનું સંકલન આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે. લગભગ કોઈ વિષય બાકી ન હોય કે જેનો પ્રશ્ન પુછાયો ન હોય અને જેના ઉત્તરો આચાર્ય ભગવંતે શાસ્ત્ર મુજબ આપ્યા ન હોય. જેમાં સાધુ-શ્રાવક સામાસી, ઉપધાન, પ્રતિક્રમણ, નીવિ, જયોતિષ, આગમ આદિ અનેક વિષયોના પ્રશ્નોનો સમાવેશ થયેલ છે.

૪૬. સેનપ્રશ્ન :

જગદ્ગુરુ હીરસૂરિ મ.સા. ના પટ્ટપ્રભાવક આ. સેનસૂરીશ્વરજી મહારાજાના જીવનમાં ૭૧ સાધુઓએ પૂછેલ ૮૪૬ પ્રશ્નો તથા ૨૮ સંઘોએ પૂછેલ ૧૭૧ પ્રશ્નોના ઉત્તરોનું સંકલન આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવેલ છે. જેમાં વિધિવિધાન-ઉપધાન-દ્રવ્ય-વહીવટ વગેરે અનેક વિષયોના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવામાં આવેલ છે.

૪૭. અધ્યાત્મ મત પરીક્ષા :

‘લઘુ હરિભદ્રસૂરિ’તરીકે પંકાયેલા મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજા વિરચિત “અધ્યાત્મ મત પરીક્ષા” ગ્રંથરત્નની રચના વિક્રમના ૧૭માં સૈકામાં થયેલી છે.

આ ગ્રંથરત્નમાં આધ્યાત્મિકમત તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા મતની પરીક્ષા કરવામાં આવેલ છે અને તે આધ્યાત્મિકો માત્ર નામથી જ આધ્યાત્મિક છે, વાસ્તવિક આધ્યાત્મિક નથી, એ બતાવીને પારમાર્થિક આધ્યાત્મિક શું છે એ સાંચળવા જેઓ ઉત્સાહિત થયા છે, તેવા અધ્યાત્મ ગવેષક જીવોને ઉદ્દેશીને અનેકવિધ શાસ્ત્રપાઠો-સચોટ સુંદર યુક્તિઓ પૂર્વક આ ગ્રંથરત્નનું નિર્માણ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજાએ ૧૮૪ ગાથામાં કરેલ છે. અને તેના ઉપર સ્વોપજા ટીકા રચેલી છે.

- (૧) વસ્ત્રને અધ્યાત્મમાં બાધક કહેનાર દિગંબરમત તથા બાહ્યક્રિયાને અધ્યાત્મ મતમાં બાધક કહેનાર આધ્યાત્મિકમતનું ખંડન
- (૨) કેવલી ભુક્તિ વિચાર
- (૩) સિદ્ધમાં ચારિત્ર-અચારિત્રની વિચારણા
- (૪) સ્ત્રી મુક્તિવાદ

ગ્રંથકારશ્રી એ આ ગ્રંથરત્નમાં અધ્યાત્મના પરમ રહસ્યને બતાવતાં કહ્યું છે કે -

“સંયમયોગોમાં અપ્રમત્તપણે યત્ન કરવો એ જ અધ્યાત્મનું પરમ રહસ્ય છે, એ જ ભગવાનની આજ્ઞા છે.”

૪૮. અધ્યાત્મસાર :

કર્મરૂપી વાદળાથી ઢંકાયેલા ભવ્ય જીવો અધ્યાત્મસેવારૂપી પવનથી તે વાદળાને દૂર કરી આત્મિક તેજનો અનુભવ કરી શકે છે. આ મુદ્દાથી ગ્રંથકારે ૧૩૦૦ શ્લોકપ્રમાણ આ ગ્રંથની રચના કરી છે.

અધ્યાત્મનું મહત્વ બતાવવાથી માંડી આત્મનિશ્ચય થાય ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ વિકાસક્રમ બતાવ્યો છે. સરળ ભાષામાં ઊંડામાં ઊંડું તત્ત્વજ્ઞાન આપનાર આ ગ્રંથ વાંચન-ચિંતન-મનન દ્વારા “મોક્ષે ચિત્તં ભવે તનુઃ”ની ભૂમિકા લાવી આપનાર છે.

૪૯. જ્ઞાનસાર :

મહામહોપાધ્યાય કૃત આ ગ્રંથ તે તે વિષયોના સારરૂપ ૮-૮ ગાથા સ્વરૂપ ૩૨ અષ્ટકમાં ૨૧૦૦ કરેલ છે. જ્ઞાનનો સાર શું? તેનું ક્રમિક અદ્ભુત વર્ણન આ ગ્રંથમાં કરાયું છે. મુનિના સ્વરૂપને જાણવા તથા મુનિમાર્ગમાં ટકી રહેવા અત્યંત ઉપયોગી આ ગ્રંથ છે.

મુનિમાર્ગમાં અરતિ ઉત્પન્ન થતા કોઈ પણ એક અષ્ટક અર્થપૂર્વક કરજો, પરિણામ તમારી આંખ સામે દેખાશે, મુનિપણું નિર્મળ બનશે.

૫૦. વૈરાગ્યકલ્પલતા :

પાંચ સ્તબકમાં રચાયેલ આ ગ્રંથ મહોપાધ્યાયજીની અદ્ભૂત કૃતિ છે. જેમાં વૈરાગ્યનું મહત્વ સમજાવવા કથાનકનો આશરો લેવામાં આવ્યો છે. દ્રમક નામના પાત્ર દ્વારા સંસાર પરિભ્રમણનું અદ્ભૂત વર્ણન છે. વૈરાગ્ય-ધર્મકથાનું માહાત્મ્ય, ધર્મનો તારણકાળ, ધર્મબીજ નું સ્વરૂપ, ગુરુનું માહાત્મ્ય, મોહની સેના અને ધર્મરાજાની સેનાનું સ્વરૂપ, ધર્મરાજા સદ્બોધ મંત્રીનો સંવાદ, સમાધિનું સ્વરૂપ, ૧૭ પ્રકારના સંયમનું સ્વરૂપ વગેરે વિષયો કથાનક દ્વારા વર્ણવાયા છે.

૫૧. અધ્યાત્મોપનિષદ્ :

અનુષ્ટુપ છંદમાં સંસ્કૃત ૨૩૧ શ્લોકપ્રમાણ ગ્રંથ છે. ઉપનિષદ્=સાર એટલે કે અધ્યાત્મનો સાર. જેને કર્તાએ - ૧. શાસ્ત્રયોગ શુદ્ધિ અધિકાર, ૨. જ્ઞાનયોગાધિકાર, ૩. ક્રિયાધિકાર અને ૪. સામ્યાધિકાર - સ્વરૂપ ચાર અધિકારમાં વર્ણવ્યો છે. અધ્યાત્મ એટલે શું? - તેને લાયક જીવો કેવા ? પ્રતિભાજ્ઞાન એટલે શું? ચિત્તશુદ્ધિના સાધનો કયા ? નિર્મળતાનું કારણ કઈ ક્રિયા બને? સમતાના લાભ કેવા ? વગેરે અનેક બાબતો સવિસ્તર આ ગ્રંથમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

૫૨. જ્ઞાનખિંદુ :

આ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૧૨૫૦ શ્લોકનું છે. જ્ઞાન એટલે શું?, જ્ઞાનના ભેદ કેટલા? દરેક જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું?, ભિન્નતા કયા કારણે? સમ્યક્ત્વને લઈને જ જ્ઞાનને પ્રમાણ તરીકે ગણી શકાય વગેરે અનેક બાબતો નયસાપેક્ષપણે સૂક્ષ્મવિચારશ્રેણીથી વર્ણવી છે. છેવટે મલ્લાવાદિ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂ. મ. તથા જિનભદ્રગણિજીના કેવલજ્ઞાન-દર્શન અને તેના ઉપયોગની બાબતમાં વિચારો જણાવી સંમતિતર્કની તે વિષયની ગાથાઓનું સ્પષ્ટ વિવેચન દર્શાવી નયવાદની અપેક્ષાએ તેનું એકીકરણ બતાવ્યું છે.

૫૩. દેવધર્મ પરીક્ષા :

દેવો સ્વર્ગમાં પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરે છે. પ્રતિમા નહિ માનનારા સ્થાનકમાર્ગી લોકો તે દેવોને અધર્મી કહે છે. આ વાત ખોટી છે એમ સાબિત કરનારો આ ગ્રંથ છે. ૨૭ મુદ્દાઓ લક્ષમાં રાખીને ગ્રંથકાર મહર્ષિએ મૂળ ૪૨૫ શ્લોક પ્રમાણ આ ગ્રંથની રચના કરી છે. તે મુદ્દાઓ વિશે જાણવા યોગ્ય છે.

૫૪. આરાધક - વિરાધક ચતુર્ભંગી :

ન્યાયચાર્ય-ન્યાયવિશારદ-મહામહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજા રચિત્ સ્વોપક્ષવૃત્તિ સહિતનો એક શબ્દથી સંક્ષિપ્ત પણ અર્થથી મહાન એટલે “આરાધક વિરાધક ચતુર્ભંગી” ગ્રંથ.

આગમ ગ્રંથોમાં પાંચમું અંગ શ્રી ભગવતી સુત્ર છે, તે ભગવતી સૂત્રના અષ્ટમ શતકના દશમા ઉદ્દેશમાં ચાર ભાંગાઓ દ્વારા ચાર પ્રકારના જીવોનો વિભાગ કરેલ છે. આ ચાર ભાંગમાં સંસારવર્તી તમામ જીવોનો સંગ્રહ કરેલ છે.

(૧) દેશ આરાધક : દ્રવ્યથી શીલનું પાલન જેઓ કરે છે તે.

(૨) દેશ વિરાધક : જેમનામાં ભાવશ્રુત છે, પણ ભાવશીલ નથી તે.

(૩) સર્વ આરાધક : જેમનામાં ભાવશ્રુત અને ભાવશીલ બંને છે તે.

(૪) સર્વ વિરાધક : જેમનામાં ભાવશ્રુત નથી અને ભાવશીલ પણ નથી તે.

આ ગ્રંથના વાંચનથી મારો આત્મા સુવિહિત મુનિની જેમ સર્વ આરાધક છે કે સંવિજ્ઞ પાક્ષિક કે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જેવો દેશ વિરાધક છે કે અપુનર્ભદ્રક કક્ષાને પામેલો દેશઆરાધક છે. કે મિથ્યાત્વની નિહ વાદિ જીવો સર્વ વિરાધક છે. પોતાની કઈ ભૂમિકા છે તેનો નિર્ણય થવાથી પોતાની જે ભૂમિકા છે તેનાથી ઉચ્ચ ભૂમિકાને પામવા સતત પ્રયત્નશીલ અને કટિબદ્ધ બનીએ.....

૫૫. યોગવિંશિકાવૃત્તિ :

‘વિંશિત વિંશિત’ નામના ગ્રંથમાં ૨૦ વિંશિકા પૈકીની ૧૭મી યોગનામની વિંશિકાની ટીકા આન. ઉપલબ્ધ છે. જેની ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે યોગની ભૂમિકા વિસ્તારથી વર્ણવી છે. સૌ પ્રથમ યોગ એટલે શું? મોક્ષ સાથે જે ક્રિયા જોડાણ કરી આપે તેનું નામ યોગ. જેમાં મુખ્યપણે સાધુજીવનની ક્રિયાઓને યોગો, પ્રીતિ વગેરે અનુષ્ઠાનો, ઈચ્છાદિ ચાર યોગો આદિ અનેક સ્વરૂપે યોગનું વર્ણન કર્યું છે. જે સાધકને જે પ્રકારે યોગ પામવાની ભાવના હોય તે સાધક તેનું અવલંબન લઈને મોક્ષ સુધી પહોંચી શકે છે.

૫૬. નયરહસ્ય :

આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી નૈગમાદિ સાત નયોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

નયનું લક્ષણ, તેના પર્યાયો, તેને માનવાની જરૂરિયાત, નયોમાં માંહોમાંહે અવિરોધ, પૂજ્યશ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ઋજુસૂત્રને દ્રવ્યાર્થિકનો અને શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકર પર્યાયાર્થિક ભેદ માને છે - આ બંને વિચારનું સ્પષ્ટીકરણ, દરેકના નયમાંથી કયા કયા દર્શનની ઉત્પત્તિ થઈ ? તેનું સ્વરૂપ શું? દરેક નયની પરસ્પર સાપેક્ષતા કઈ રીતે ઘટે? સ્પતભંગીનું સ્વરૂપ શું? વગેરે બીના જણાવી છે.

૫૭. શ્રીપાળ રાજાનો રાસ :

દુહામાં રચાયેલ આ ગ્રંથની રચના ઉ. વિનયવિજયવી મહારાજે કરેલ પણ જીવનનો અંત આવાવથી બાકીની રચના મહો. યશોવિજયજી મહારાજે કરેલ છે. જેમાં નવપદના રહસ્ય સાથે નવપદના ઉપાસકો શ્રીપાળ-મયણાનું જીવન ચારિત્ર વિસ્તારથી જણાવેલ છે. આ ગ્રંથ લગભગ દર શાશ્વતી ઓળીમાં વંચાય છે.

૫૮. સમ્યક્ત્વ શલ્યોદ્ધાર :

મુખ્યપણે સ્થાનકવાસી મતના ખંડન માટે રચાયેલા આ ગ્રંથમાં પૂ. આ. શ્રી વિ. આત્મારામજી મહારાજે ઢુંઢક મતની સમીક્ષા ઉપરાંત આર્યક્ષેત્રની મર્યાદા, પ્રતિમા સ્થિતિનો અધિકાર, મુહપતિ બાંધવાથી દોષ, શત્રુંજય શાશ્વત છે, ૪ નિક્ષેપે અરિહંતની વંદનીયના, જિનપૂજાની સ્થાપના વગેરે અનેક દલીલો દ્વારા મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર મતની સ્થાપના કરી છે.

૫૯. અભદ્ય અનંતકાય વિચાર :

આ ગ્રંથના ૧૧ પ્રકરણમાં અભદ્ય કોને કહેવાય? અને અનંતમાય કોને કહેવાય ? તેનું સ્વરૂપ શું? તેની સમજપૂર્વક સચિત-અચિતની સમજ, ઘરમાં પાળવા યોગ્ય નિયમો વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૬૦. મહાવીર ચરિત્ર :

કોઈપણ જીવના ભાવની ગણતરી તે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારથી જ થાય છે. તે રીતે પૂર્વના ૨૭મા ભવમાં સમકિત પામ્યા ત્યારથી અંતિમ ભવ સુધીનું પરમાત્મા મહાવીરસ્વામીનું ભાવવાહી જીવન ચરિત્ર આ ગ્રંથમાં રજૂ કર્યું છે. દરેકે દરેક ભવમાં પરમાત્માના જીવની મનોદશા, ભાવધારા, ઔચિત્ય, વિવેક વગેરે વર્ણન આ. ગુણચંદ્ર ગણીવરે પ્રાકૃત ભાષામાં આ ગ્રંથમાં રજૂ કર્યું છે.

આવાતો હજારો ગ્રંથો આજે ઉપલબ્ધ છે. જીવનમાં એકથી બીજી વાર વાચવાનો વારો ન આવે એટલા બધા ગ્રંથો આજેય ઉપલબ્ધ છે.

કહેવાય છે કે વિષનું એક બિંદુ સો મણ અમૃતને વિષમય બનાવી દે છે. પણ આશ્ચર્યકારક ઘટના એ બની..... અમૃતના એક બિંદુએ સો મણ વિષના કુંડને અમૃતમાં ફેરવી દીધું. એ ઘટના ક્યાં બની? કનકખલ આશ્રમ 'બુજ્જ બુજ્જ ચંડકોશિયા' રૂપ અમૃતના એક બિંદુએ દ્રષ્ટિવિષ સર્પના વિષના કુંડને અમૃતમાં ફેરવી નાંખ્યો.

ક્રોધની આગમાંથી, ગોભદ્રમાંથી ચંડકૌશિક કેવી રીતે બન્યો? ક્રોધમાંથી સમતા કેવી રીતે પામ્યો ? પતન પછી ફરી ઉત્થાન કેવી રીતે થયું ? આ વસ્તુ જાણવી છે? તો અવશ્ય વાંચો.

નાનકડું નિમિત્ત પતનનું કારણ કઈ રીતે બને? અને પતિતનું ઉત્થાન કઈ રીતે થાય ? તેની સાધના વેગવંતી કેમ બને તે સમજાવવા માટે ચંડકૌશિકાનું દ્રષ્ટાંત એટલે જ આ ગ્રંથ.

૬૧. સમરાઈચ્ય કહા :

ક્રોધ તમને સતાવે છે? હા. તો તેનાથી કેવી રીતે બચી શકાશે ? જાણવું છે ? તો અવશ્ય આ પુસ્તક વાંચો .....

ક્રોધ માણસને કેવી રીતે હેરાન કરે છે? ગુણસેન-અગ્નિશર્માના દ્રષ્ટાંત દ્વારા ક્રોધનું ફળ કેવું હોય છે, તે રોમાંચક શૈલીમાં દર્શાવેલ છે.

જૈન ન્યાયના મહાન લેખકો અને તેમની કૃતિઓ

૧. શ્રી સિદ્ધસેન દિવકર	૧. સન્મતિતર્ક, ૨. ન્યાયાવતાર
૨. શ્રી મલ્લવાદીસૂરિ	૧. દ્વાદશારનચક્ર ૨. સન્મતિનીટિકા
૩. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ	(અનેકાંતજયપતાકા) લલિતવિસ્તરા, ધર્મસંગ્રહણી
૪. શ્રી અભયદેવસૂરિ	૧. સન્મતિતર્ક પર મહાટિકા
૫. શ્રી વાદીદેવસૂરિ	૧. સ્થાદ્વાદરત્નાકર
૬. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય	૧. પ્રમાણમિમાંસા ૨. અન્યોગવચવહોદ દ્વાત્રિંશિકા
૭. ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી	૧. જૈન તર્ક પરિભાષા ૨. દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા ૩. ધર્મપરીક્ષા ૪. નયપ્રદીપ ૫. નયામૃતતરંગિણી ૬. ખંડનખંડ આદ્ય ૭. ન્યાયલોક ૮. નયરહસ્ય ૯. નયોપદેશ ૧૦. અનેકાંતવ્યવસ્થા ૧૧. તત્ત્વાર્થસૂત્ર વૃત્તિ ૧૨. ષડ્દર્શનસમુચ્ચયવૃત્તિ ૧૩. ઉન્માદસિદ્ધિ પ્રકરણ ૧૪. પ્રમેયરત્નકોષ: ૧૫. પ્રમાણસુંદર ૧૬. પ્રમાલક્ષણલક્ષણા ૧૭. અનેકાંતવાદજયપતાકા ૧૮. સ્થાદ્વાદકલિકા ૧૯. રત્નાકરાવતારિકા ૨૦. સ્થાદ્વાદભાષા ૨૧. પ્રમાણપ્રમેયકલિકાવૃત્તિ
૮. શ્રી ગુણરત્નસૂરિ	
૯. શ્રી ચંદ્રસેનસૂરિ	
૧૦. શ્રી ચંદ્રપ્રભસૂરિ	
૧૧. શ્રી પદ્મસુંદરગણિ	
૧૨. શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ	
૧૩. શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ	
૧૪. શ્રી રાજશેખરસૂરિ	
૧૫. રત્નપ્રભસૂરિ	
૧૬. શ્રી શુભવિજયજી	
૧૭. શ્રી શાંતિસૂરિ	

દિગંબરોમાં પણ ન્યાય ઉપર લખનારા ઘણા પંડિતો થયા છે.

જૈનાચાર્યોએ વિભિન્ન વિષયોમાં સર્જેલ સાહિત્ય તથા આપેલ યોગદાન અભ્યાસક્રમની ઝલક

૧. આગમો	૨. આગમિક સાહિત્ય (ભાષ્ય)
૩. આગમિક સાહિત્ય (નિર્યુક્તિ)	૪. આગમિક સાહિત્ય (ચૂર્ણિ)
૫. આગમિક સાહિત્ય (ટીકા)	૬. કર્મ સાહિત્ય
૭. અધ્યાત્મ તથા યોગ	૮. વૈરાગ્ય
૯. દાર્શનિક ગ્રંથો	૧૦.અનેક પ્રકારના કાવ્યો
૧૧. કથા સાહિત્ય	૧૨.ઐતિહાસિક સાહિત્ય
૧૩. લલિતવાડ્મય સાહિત્ય	૧૪.વિવિધવિધાનના ગ્રંથો
૧૫. કલ્પ ગ્રંથો	૧૬.મંત્રશાસ્ત્રો
૧૭. તંત્રશાસ્ત્રો	૧૮.પર્વશાસ્ત્રો
૧૯. તીર્થ સ્વરૂપના ગ્રંથો	૨૦.સંગીતશાસ્ત્ર
૨૧. કલાસાહિત્ય	૨૨.ગણિતશાસ્ત્ર
૨૩. જ્યોતિષશાસ્ત્ર	૨૪.શકુનશાસ્ત્ર
૨૫. નિમિત્તશાસ્ત્ર	૨૬.સ્વપ્નશાસ્ત્ર
૨૭. ચૂડામણિશાસ્ત્રો	૨૯.સામુદ્રિકશાસ્ત્રો
૩૦. લક્ષ્મણ શાસ્ત્ર	૩૧.આર્ય શાસ્ત્ર
૩૨. અર્ધ શાસ્ત્ર	૩૩.કોષ્ઠક શાસ્ત્ર
૩૪. આયુર્વેદ શાસ્ત્ર	૩૫.અર્થશાસ્ત્ર
૩૬. નીતિશાસ્ત્ર	૩૭.શિલ્પશાસ્ત્ર
૩૮. રત્નશાસ્ત્ર	૩૯.વ્યાકરણશાસ્ત્ર
૪૦. કોષ ગ્રંથો	૪૧.અલંકાર ગ્રંથો
૪૨. છંદશાસ્ત્ર	૪૩.નાટ્યશાસ્ત્ર
૪૪. કામશાસ્ત્ર	૪૫.ગજપરીક્ષા
૪૬. મુદ્રાશાસ્ત્ર	૪૭.ધાતુ-વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર
૪૮. પ્રશ્ન-વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર	૪૯.ભૂગોળ
૫૦. ખગોળ	૫૧.અશ્વપરિક્ષા વગેરે